

Een Van der Schardt voor het Rijksmuseum

door JAAP LEEUWENBERG

Nederland heeft vele grote beeldhouwers gekend, die nimmer in het eigen vaderland hun idealen in vaste vormen hebben omgezet. Overbekend is het voorbeeld van de vermaarde Claus Sluter, de Haarlemmer, die waarschijnlijk na een kort opont-houd te Utrecht reeds op jeugdige leeftijd de Noordelijke Nederlanden verliet om zich bij Dijon in het klooster Champmol te vestigen, waardoor deze stad met haar omgeving het voorbeeld werd voor de West-Europese beeldhouwers uit de eerste helft van de XVIe eeuw. Een andere kunstenaar, Nicolaes Gerhard van Leyden, trok in Oostelijke richting. Hij is de schepper van de prachtige portretten in steen te Straatsburg, thans aldaar in het Museum bewaard. De vele andere voorbeelden van zijn groot talent, welks invloed tot in Wenen reikte, hebben in de Duitse landen een grote uitwerking gehad op de beeldhouwkunst uit de tweede helft der XVIe eeuw.

Honderd jaar later leverde ons land eveneens beeldhouwers van betekenis aan het buitenland; wij denken aan Jan Jorisz van der Schardt, Hubert Gerhard en Adriaen de Vries, resp. afkomstig uit Nijmegen, Amsterdam (?) en 's-Gravenhage. Zij waren in het einde van de XVIe en begin der XVIIe eeuw werkzaam en behoren eveneens tot die groten, die thans in hun vaderland ternauwernood bekend zijn. Hierbij kan nog Willem van Tetrode gevoegd worden, die thans in Italië nog steeds onder de bijnaam Guglielmo Fiammingo, Willem de Vlaming, schuil gaat, alhoewel hij Delftenaar is en er over hem toch meer dan eens werd gepubliceerd¹. Van deze beeldhouwer is bekend dat hij voor de Nieuwe Kerk in zijn vaderstad verschillende werken heeft uitgevoerd, die echter alle verloren gingen. Summa summarum, zeer grote beeldhouwers, waarvan niet één een spoor van zijn talent in het vaderland achterliet. De tentoonstelling van het Manierisme, in 1955 in het Rijksmuseum gehouden, bood een gelukkige aanleiding de laatst genoemde vier door hun werken te vertegenwoordigen. Hierdoor kreeg men gelegenheid vergelijkingen te maken, die voorheen

Afb. 1. Portret van Jan Jorisz van der Schardt door Nicolas Neufchatel, Paneel diam. 9,3 cm. Villa Miramare bij Triëst

¹) In de catalogus van de tentoonstelling 'L'Europe Humaniste' in 1954/5 te Brussel gehouden, wordt zijn werk nog onder zijn Italiaanse bijnaam vermeld.

slechts van papier konden worden afgelezen. Wel het duidelijkste kwamen hun verschillende karaktertrekken, de eigen stijl, op deze tentoonstelling naar voren. Alle ijver, die Nederland reeds vóór de oorlog betoonde, om een werk van een dezer beeldhouwers te verwerven, werd onlangs beloond door de aankoop van een van de zeldzaam geworden werken van Jan Jorisz. van der Schardt, wiens oeuvre nagenoeg in de Duitse musea vast ligt. Het is een tondo-vormig relief in gebakken klei, dat een gepolychromeerd borstbeeld van een ongeveer 40-jarig manspersoon, waarschijnlijk een Neurenberger, voorstelt.

Het lijkt ons niet overbodig iets mede te delen over het leven en de werken van deze Noordnederlandse beeldhouwer.

Jan Jorisz. van der Schardt moet afkomstig zijn uit Nijmegen en zal er waarschijnlijk omstreeks 1530 zijn geboren. Dit kan worden afgeleid uit het onlangs in Italië teruggevonden schilderij van de Zuidnederlandse, naar Neurenberg uitgeweken schilder, Neufchatel, die in 1573 een portret vervaardigde van de toen 43-jarige beeldhouwer². Op de binnenlijst van dit schilderij staat de volgende tekst: I: G: D: S AETA: SVAE. 43. AN 1573, op de buitenlijst: NICOL: NEUFCHATEL. JOHANN GEORG VAN DER SCHAT BILDHAVER + 1573. Op de achterzijde van het paneeltje bevindt zich in een hartvormig veld uitgesneden een samengesteld monogram P. V. P. (Paul von Praun) (afb. 1). Het schilderijtje was voorheen slechts bekend uit de 'Description du Cabinet de monsieur Paul de Praun à Nuremberg 1797 par Christophe Murr'; een Neurenbergse verzameling, welke in 1801 ter veiling ging, en waarvan de genoemde Paul von Praun (1548-1616) het leeuwendeel had gevormd³.

Afb. 2. Willibald Imhoff, gebakken klei, gepolychromeerd, h. 81,5 cm. Deutsches Museum, Berlijn

Afb. 3. Anna Imhoff, gebakken klei, gepolychromeerd, h. 65,5 cm. Deutsches Museum, Berlijn

²) Het uit de literatuur slechts bekende portret werd teruggevonden in de Villa Miramare bij Triëst door mijn collega aan het Rijksmuseum Dr. R. van Luttervelt. ³) Achterop het schilderij, waarschijnlijk in vroeg-XIXe eeuw's handschrift en op een vergeeld papiertje, waarvan de tekst waarschijnlijk uit genoemde catalogus van Murr werd overgenomen, staat 'Johan Georg van der Schart (alias Du Sarge) Actatis Suae - 43. Anno 1573. - Gemalt von Nicol. Neufchatel de Hainaret auch Lucidel, oder Nicol. ut der Steeg genaent. Maler in Nürenberg geb. in Henegau gestorben um 1600. - Dieses Portr. ist aus der Praunische Sammlung, laut Catalog, pag. 9 Nr 72'. Deze gegevens werden ontleend aan de brief van de conservator van de verzameling van Villa Miramare.

Afb. 4.
Onbekend beer, ± 1580, ge-
bakken klei, gepolychromeerd,
diam. 22-23 cm. Rijksmuseum

BK-1955-5

In dezelfde catalogus staan vermeld enige beeldhouwwerken in brons en vooral in gebakken klei, die 'Grégoire du Sart ou van der Schart' en 'Jean George del Sart' worden toegekend. Daar eveneens in de rekeningen uit 1570 van de Neurenberger Willibald Imhoff (1519-1580) sprake is van een betaling aan 'Meister Jan de Zar von Neumegn' voor het leveren van diens borstbeeld, dat zich (met het later ontstane portret van zijn vrouw, Anna) in het Deutsches Museum te Berlijn bevindt, kon nu, gezien de overeenkomst in naam, behalve de geboorte-datum, ook de herkomst van de meester worden aangetoond, waarbij de beide borstbeelden van de Imhoffs als uitgangspunt dienden om zijn oeuvre door stylistische vergelijkingen samen te stellen⁴ (afb. 2 en 3). Bovendien werd reeds in 1567 door Guicciardini in de 'Descrittione di tutti i paesi bassi' en een jaar later door Vasari in 'Le Vite' onze beeldhouwer 'Giouvanini di Sart di Nimega eccellente scultore' genoemd. Deze bronnen bevestigen ten volle de herkomst van onze meester.

R. A. Peltzer heeft in het Münchner Jahrbuch Bd X (1916-18) zijn leven en werken op voorbeeldige wijze samengesteld. De schrijver deelt ons verschillende bijzonderheden mede; gegevens voor een deel ontleend aan de briefwisseling van Keizer Maximiliaan II van Duitsland met zijn gezant Veit von Dornberg te Venetië, én vergaard uit de gevolgtrekkingen die uit zijn verschillende werken zijn te maken. De gezant bericht de keizer in een uitvoerige Latijnse brief van eind Januari 1569 als volgt: 'Eindelijk echter landde een zekere Johannes, een Nederlander, in Venetië, die enige jaren in Rome was en zich nu in Bologna ophoudt. Er wordt mij verzekerd, dat deze

⁴) Th. Demmler, Die Bildwerke des Deutschen Museums, Die Bildwerke in Holz, Stein und Ton, 1930 nr. 538/9. Afkomstig uit de huiskapel van de Imhoffs te Neurenberg.

Afb. 5. Willibald Imhoff 1580, gebakken klei, gepolychromeerd, diam. 10 cm. Germanisches National-Museum, Neurenberg

Afb. 6. Paul von Praun 1580, gebakken klei, gepolychromeerd, diam. 22 cm. Württ. Landesmuseum, Stuttgart

zowel in beeldhouwwerken als in het bronsgieten buitengewoon bekwaam is, en hij wordt mij door vele vakkundige lieden en hoofdzakelijk door de zeer gewaardeerde genoemde Patriarch van Aquileja, Barbazo, die ook een nauwgezet commentaar over Vitruvius heeft doen verschijnen en in deze tijd voor de beste kenner der wetenschap van architectuur geldt, zeer aanbevolen als één, die te Rome de mooiste beelden en beeldhouwwerken alle met grote zorg gemeten en hunnen omtrek en uitbeelding zeer nauwgezet heeft gecopiëerd. Deze zou gemakkelijk voor Uwe keizerlijke majesteit werk en diensten kunnen verrichten, daar hij noch vrouw noch kinderen heeft. Een uitvoerige informatie over deze persoon zal ik mij zo spoedig mogelijk uit Bologna verschaffen.⁵

Na enig heen en weer geschrijf zou eerst onze 'Giovanni Fiammingo, scultore' met zijn knecht geld voor een paard en voor reisuittgaven ontvangen om uiteindelijk op 16 Juni naar het keizerlijke hof te Wenen te vertrekken. De keizer, die zich gedurende de zomer van genoemd jaar te Wenen ophield, was het gehele volgende jaar op reis. In Januari 1570 begaf hij zich naar Praag en vertrok daarna naar Spier, waarbij hij zich van 7-10 Juni te Neurenberg ophield. Op zijn terugreis op 31 December van dat jaar onderhandelt hij te Neurenberg met 'Johann Gregor von der Schardt' over een werk en betaalt hem 50 Rijnse guldens uit. In die zomer moet de beeldhouwer het borstbeeld van de voorname Willibald von Imhoff hebben vervaardigd, die de eer genoot de zuster van de keizer met haar kinderen onderdak te verlenen⁵.

Van der Schardt schijnt, na een leertijd in Italië, zich hoofdzakelijk in Neurenberg te hebben opgehouden. In 1571 wordt hij door de keizer voor korte tijd naar Venetië gestuurd. Deze beveelt 'seinen Bildhauer Johannes Gregorius de Sarto, der wegen einiger Angelegenheiten nach Italien reise' aan bij zijn gezant te Venetië. Doch de meester moet er in 1572 weer zijn teruggekeerd, daar in dat jaar Imhoff een zeegodin van Jan de Zara koopt en hij, zoals reeds werd medegedeeld, in 1573 door Neufchatel te Neurenberg werd geportretteerd.

⁵) Daar het borstbeeld van diens vrouw in de reeds aangehaalde rekeningen niet voorkomt, wordt dit portret, ook gezien de te schatten leeftijd en het kleiner formaat, pas ná de dood van haar gemaal, dus omstreeks 1580, gedateerd.

Een tweede geschilderd portret van 'Jean George von der Schart. A(nno) 1581', deelt ons de Murrs catalogus mede, werd door de zich eveneens te Neurenberg ophoudende waarschijnlijk Nederlandse schilder Hanns Hofmann vervaardigd⁶. Dit is de laatste datum waarop de beeldhouwer wordt vermeld.

In deze catalogus van het kunstkabinet van Paul von Praun worden verschillende beeldhouwwerken van de meester genoemd: nl. onder het hoofd BRONZES: nr 1 'Statue de Mercure: Par Grégoire du Sart ou van der Schart. Sculpteur du Pais Bas. 3½ pieds de hauteur'; nr 4 'Pallas, par Grégoire du Sart, 1½ pied' en onder het hoofd TERRES CUITES met 171 nummers bevindt zich de opmerking dat 'La plupart de ces figures est modelée par le Sculpteur Jean Georg del Sart'. Wij vragen ons nu af, aan de hand van de verschillende geciteerde schrijfwijzen van zijn naam, of de beeldhouwer niet eerder Georg, Joris, moet worden genoemd dan Gregor, waaronder hij in de vakliteratuur bekend is. Deze laatste naam komt in Nijmegen als persoonsnaam uiterst zelden voor. De tweede naam zal waarschijnlijk van zijn vader stammen. Het lijkt ons daarom meer gerechtvaardigd de meester Jan Jorisz. van der Schardt te noemen. Een onderzoek naar de familie Van der Schardt te Nijmegen had tot heden geen resultaat.

Nog het een en ander over zijn werken. Onder het hoofd TERRES CUITES waaronder 'Divers bas-reliefs de Michel-Ange, et d'autres' vallen, worden op bl. 243 genoemd o.a. 'Un Portrait peint, 1580', 'Un Autre, aet 61' en 'Têtes d'hommes, peintes. Sans enchassure'. Hieronder is slechts één portret met grote zekerheid terug te vinden, nl. de kleine tondo met het profiel van W. Imhoff dat het opschrift AETATIS 61 SVE MDLXXX en het monogram W. I. H. onder het snijvlak van de arm draagt⁷ (afb. 5). Un portrait peint, 1580 echter zal zeker op de tondo met het borstbeeld van Paul von Praun met het opschrift ANNO 1580 betrekking hebben⁸ (afb. 6) en minder waarschijnlijk op die van een onbekend heer in het Deutsches Museum te Berlijn, welk relief eveneens een gebaard mansportret voorstelt met het opschrift AETATIS SVAE XXXIX ANNO MDLXXX⁹. Onder de nrs 88-90 vinden wij: 'Têtes d'hommes, peintes' enz. Hieronder zou het mansportret passen dat voor het Rijksmuseum werd verworven¹⁰ (afb. 4). Dat deze tondo de beeldhouwer met zekerheid kan worden toegeschreven, wordt door de overeenkomst van stijl, materiaal en polychromie met de overige tondi afdoende bewezen. Het onderzoek naar de identiteit van deze heer in zwart wambuis, geplaatst tegen een groene achtergrond, bracht tot heden geen resultaat. Het lijkt ons waarschijnlijk dat hier, gezien de overeenkomst met de andere borstbeelden in relief, een Neurenberger werd geportretteerd en dat dit eveneens in 1580 plaats had.

Behalve de zojuist behandelde werken in gebakken klei willen wij hier nog een Mercurius in brons in het Nationalmuseum te Stockholm bespreken, die voorzien is van

⁶) Cat. nr. 39: Le Portrait de Jean George von der Schart, Sculpteur. A. 1581. Sur toile. Haut 1 pi/6 po, large 1 pi/1 po. In het exemplaar van de geprijsde catalogus in het Rijksmuseum werd met potlood 'sur toile' veranderd in 'bois'. ⁷) Murrs cat. nr. 85. Tentoonstellingscat. 'Aufgang der Neuzeit' Neurenberg 1952, nr. J. 49. De foto en enige gegevens werden mij welwillend verstrekt door Dr. Peter Strieder, Tweede Directeur van het Germanisches National Museum. Dit relief waarschijnlijk hier voor de eerste maal afgebeeld. ⁸) Murrs Cat. nr. 84. Thans in het Württ. Landesmuseum te Stuttgart. Voor het eerst besproken en afgebeeld door E. F. Bange, in *Münchener Jahrb. der bild. Kunst*, 1924, blz. 169. Zie tentoonstellingscat. 'De Triomf van het Manierisme' Amsterdam 1955, nr. 367. Van dit relief bevindt zich een 2e exemplaar (23,5 cm.) in het Germanisches National-Museum te Neurenberg als bruikleen der Praun'sche Familienstiftung. Het draagt slechts het opschrift PAULUS PRAUN.NAT. 1548 en niet de datering 1580 zoals de tentoonstellingscatalogus 'Aufgang der Neuzeit' onder J 85 vermeldt. Het vertoont in de uitvoering kleine verschillen en grotere in de beschildering. ⁹) Th. Demmler o.c. nr. 7063 met afb. en bij Peltzer o.c. bl. 210 afb. 4. ¹⁰) Verz. F. Lippmann, geveild bij R. Lepke, Berlijn 26/7 XI 1912 nr. 130, pl. 53; verz. Baron A. von Lanna, München, geveild bij P. Cassirer, Berlijn 6 XI 1929 nr. 18; Verz. Seidl, München. Inventaris Rijksmuseum R.B.K. 1955-5. Lit.: Peltzer o.c. blz. 210.

zijn initialen I. G. v. S. F(ecit) (afb. 7). De tentoonstelling van het Manierisme bood de gelegenheid deze brons grondig te bestuderen en te vergelijken met een kleiner exemplaar, dat in de literatuur eveneens voor een eigenhandig werk van de meester doorgaat. De veel grotere figuur te Stockholm wint het o.i. ontegenzeggelijk van het kleinere Weense exemplaar¹¹. De gespannen huid die glad over het lichaam ligt, de prachtige ciselering van handen en voeten, het jeugdig en elegant gebaar, dat van de voet opwaarts en door de linker vinger zich in de ruimte verliest, verlenen dit werk een grote bekoring. Geen langgerekte gestalte, ontsproten uit een Italiaanse godenwereld, maar een rasechte hollandse knaap; compact van vorm, reëel in uitbeelding en koel van uitdrukking. Daarom kunnen wij ons zo geheel bij Peltzers opmerking uit 1916 aansluiten: 'Nach allem, was wir von dem Holländer Johann Gregor von der Schardt oder van de Sart gehört haben, müssen wir in ihm einen Künstler vermuten, der ähnlich seinem freilich erfolgreicheren Zeitgenossen Bologna die italienischen Formen vollständig beherrschte, ohne aber sein nordisches Naturell ganz verloren zu haben. Zeuge für dies spezifisch nordische Empfinden scheinen mir die besprochenen Porträtfiguren in ihrem echt niederländischen – um nicht zu sagen holländischen – Realismus zu sein, die man daher auch nicht so leicht mit italienischen Arbeiten, etwa mit Tonbüsten des Alessandro Vittoria, verwechseln kann; wohl aber gemahnen sie an seinen groszen, um eine Generation jüngeren Landsmann Hendrik de Keyser.'¹² Inderdaad, deze opmerkingen kunnen hier ten volle worden onderstreept. En wat de laatste zin betreft, beschouwe men nog eens in het Rijksmuseum het gekleurde borstbeeld in terra-cotta uit 1606 toegeschreven aan Hendrick de Keyser, waarvoor de naam van Van der Schardt wel eens is gefluisterd. Met zoveel reden te meer vragen wij ons af of de te Utrecht geboren meester niet de invloed heeft ondergaan van de een generatie oudere grote Nijmegenaar.

Afb. 7. Mercurius, brons, h. 114 cm. Nationalmuseum, Stockholm

¹¹) Tentoonstellingscat. 'De Triomf van het Manierisme', Amsterdam 1955, nr. 366/7. Peltzer o.c. blz. 211 en L. Planiscig, Die Bronzeplastiken (Kunsthistorisches Museum Wien) 1924, nr. 323 en afb. zijn een tegengestelde opinie toegedaan. Zie: W. R. Valentiner, A neglected sculptor in the Mannerist Exhibition of Amsterdam, *The Art Quarterly* XIX (1956) blz. 41/9 fig. 1. ¹²) Peltzer o.c. blz. 211.